

Studie Tématické

Role náboženství, životní filosofie, globálního zdraví, tradiční medicíny a minulých zkušeností v reakci na pandemii covidu-19: Případová studie Zambie

David Mutemwa, Veronika Zvánovcová, Anna Helová,
Daniel D. Novotný

DOI: 10.32725/cetv.2021.001

Abstrakt:

Zambie oproti očekáváním, podobně jako mnoho zemí subsaharské Afriky (SSA) a na rozdíl od většiny vyspělých západních zemí, ochránila alespoň co se týče prvního roku pandemie veřejné zdraví před nemocí covid-19 relativně úspěšně. Jak je to s ohledem na omezené množství zdrojů ve zdravotním systému, rozšířenou komorbiditu a další nepříznivé podmínky v zemích SSA možné? V tomto příspěvku se zabýváme možnou rolí náboženství, životní filosofie, přístupu ke globálnímu zdraví, tradiční medicíny a zkušeností s předchozími smrtelnými epidemiemi, které mohly přispět k úspěchu v oblasti veřejného zdraví v Zambii. Vycházíme přitom z dřívějšího výzkumu týkajícího se podobných pandemických situací a také ze současných zkušeností Zambie, které jsou zachyceny v médiích a obsaženy v dostupných vládních záznamech. Přístup Zambie považujeme za inspiraci pro další státy. Nemusí platit, že pouze méně rozvinuté země se učí od těch vyspělých, v některých případech tomu může být nepřímo i naopak.

Klíčová slova: náboženství, Zambie, covid-19, africká filosofie, globální zdraví, tradiční medicína

Úvod¹

Navzdory předpovědím globálních institucí, jako jsou například Světová zdravotnická organizace (WHO) a Světové ekonomické fórum², se většině subsaharských afrických zemí (SSA) včetně

-
- 1 Jsme vděční za diskuzi ohledně našeho příspěvku, které probíhaly v různých fázích procesu psaní, a to konkrétně Dagmarě Dzúrové, Fr. Clive Dillon-Malonemu, Světle Hanke Jarošové, Kláře Hulíkové, Lukášovi Marešovi (mj. za překlad článku z angličtiny do češtiny), Fr. Davidovi Peroutkovi, OCD a anonymním recenzentům. Obdrželi jsme obzvláště užitečné komentáře k příspěvku od jednoho z recenzentů a od Lukáše Mareše. Některé závěry příspěvku jsme prezentovali na společném semináři AH a DN „The Pandemic Raising Awareness of Global Health“, který proběhl v rámci CEEPUS Virtual Summer School „Learning Ethics Through the Pandemic: What can Covid teach us about the World, Human Society, and Ourselves?“ (18. 3. 2021). Organizátorem byla Univerzita Palackého v Olomouci a Dominik Opatrný.
- 2 Měli bychom předvídat, že v Africe nastane vyšší incidence náročnějších forem covidu-19 u mladších pacientů, a to kvůli demografické situaci a přidruženým endemickým podmínkám ovlivňujícím imunitní systém. Podvýživa, anémie, malárie, HIV/AIDS a tuberkulóza pravděpodobně zvýší závažnost nemoci covid-19. Afrika nemusí zažít stejný narativ jako „většina lidí, kteří onemocní, budou v pořádku“. Srov. © Neema KASEJE, Why sub-Saharan Africa needs a unique response to the Covid-19, World Economic Forum (on-line), dostupné

Zambie podle všeho doposud dařilo zvládat současnou epidemii covidu-19 relativně úspěšně.³ Tento postřeh je z pohledu řady vyspělých zemí překvapivý a je obklopen spekulacemi, zda tento výrok odpovídá skutečnosti.⁴ V příspěvku se zaměřujeme na několik možných faktorů v této relativně úspěšné reakci Zambie na pandemii covidu-19. Článek je rozdělen do dvou hlavních částí. Za prvé poskytujeme stručný profil země. Za druhé nastiňujeme základní informace ohledně pandemie covidu-19 v Zambii a identifikujeme rozličné faktory, které mohly hrát roli v relativně úspěšném vypořádání se Zambie se zmíněnou pandemií. Poté se zaměřujeme na pět z nich, podle nás důležitých a často přehlížených, které lze souhrnně nazvat socio-kulturní. Jmenovitě jde o náboženství, životní filosofii, přístup ke globálnímu zdraví, tradiční medicínu a komunitní zkušenost s minulými epidemiemi a infekčními onemocněními. (Rovněž máme za to, že tyto faktory přispívají k tzv. resilienci místních obyvatel.)⁵

Co je cílem našeho příspěvku? Tento článek byl inspirován prokazatelnou odolností (resp. pojmem resilience), kterou obyvatelé Zambie a Afriky obecně demonstrovali v rámci pandemie covidu-19, a to zejména v porovnání se západními zeměmi Evropy a Severní a Jižní Amerikou.⁶ Vzhledem k tomu, že zkušenosti úspěšnějších, ale chudších zemí bývají nedostatečně prezentovány v hlavních odborných časopisech, rozhodli jsme se zaměřit právě na Zambii a pokusili se identifikovat některé důvody poměrného úspěchu této země. Naš příspěvek považujeme za interdisciplinární, a z toho důvodu může zasáhnout do několika disciplín. Především do oblasti globálního/veřejného zdraví, ale také do interkulturní filosofie, religionistiky, antropologie, teologie, rozvojových studií, komunitních studií atd. (Všechny tyto interkulturní komparativní disciplíny jsou obvykle pěstovány interdisciplinárním způsobem a vycházejí z metodologií běžně užívaných v základních, nekomparativních disciplínách.) Naší snahou není identifikovat všechny faktory

na: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/why-sub-saharan-africa-needs-a-unique-response-to-covid-19/>, aktualizováno dne 30. 3. 2020, citováno dne 14. 1. 2021.

- 3 Srov. © Laundry SIGNÉ, Africa is more resilient than you think, Brookings (on-line), dostupné na: <https://www.brookings.edu/opinions/africa-is-more-resilient-than-you-think/>, aktualizováno dne 25. 6. 2020, citováno dne 14. 1. 2021. Pro komparativní statistiky úmrtnosti viz například: © WORLDOMETER, Covid-19 Coronavirus Pandemic (online), dostupné na: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, aktualizováno dne 20. 4. 2021.
- 4 Srov. © Marek KERLES, Nebude lepší nechat Afriku promořit? ptají se vědci, Info.cz (on-line), dostupné na: <https://www.info.cz/zpravodajstvi/svet/nebude-lepsi-nechat-afriku-promorit>, aktualizováno dne 14. 8. 2020, citováno dne 14. 1. 2021; © Anne SOY, Coronavirus in Africa: Five reasons why Covid-19 has been less deadly than elsewhere, BBC (on-line), dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-54418613>, aktualizováno dne 8. 10. 2020, citováno dne 14. 1. 2021; © Kate HAIRISINE, Africa has so far been spared the coronavirus. Why? Made for minds, (on-line), dostupné na: <https://www.dw.com/en/africa-has-been-spared-so-far-from-coronavirus-why/a-52382666>, citováno dne 18. 1. 2021.
- 5 Původně se teorie resilience objevuje v díle kanadského ekologa a ekonoma Crawforda Hollinga (1930–2019). Tento pojem získal v průběhu let mnoho významů a zdá se, že neexistuje žádná v literatuře univerzálně přijímaná definice, a to navzdory tomu, že jádrem různých významů se zdá být myšlenka „vypořádání se s nepřízní osudu (především efektivním způsobem a s ohledem na dostupné zdroje)“. Někdo by mohl namítnout, že koncept resilience neaplikujeme vhodně na pandemii covidu-19 v Zambii, protože dopad pandemie na tuto zemi byl poměrně malý, a tudíž je toho málo, s čím se vypořádává. My ovšem zastáváme široké pojetí pojmu resilience, jež zahrnuje nikoli pouze aktuální, ale i potenciální nepřízeň osudu, kterou komunita předvídá a v rámci proaktivních opatření jí zabránuje v tom, aby se stala aktuální. Jsme si vědomi, že nemusí jít o běžný náhled na resilienci a netrváme na používání právě tohoto pojmu. Čtenář si místo něho může dosadit pojem „(relativně) úspěšná reakce“ či jiný podobný koncept. Kromě toho v článku vztahujeme (námi užívaný) pojem resilience obyvatel Zambie k faktorům jako náboženství, filosofie, globální zdraví, tradiční medicína a zkušenost. Tím se částečně shodujeme s výsledky výzkumů z King's College v Londýně, které identifikovaly „devět hlavních složek komunitní resilience, které byly společné napříč definicemi“. Jsou jimi: „místní vědění, komunitní síť a vztahy, komunikace, zdraví, řízení a vedení, zdroje, ekonomické investice, připravenost a duševní rozhled“. Srov. © Sonny S. PATEL et al., What Do We Mean by “Community Resilience”? A Systematic Literature Review of How It Is Defined in the Literature, PLoS Curr., 1st February 2017, PMID: PMC5693357 (on-line), dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29188132/>, citováno dne 10. 4. 2021. Pro využití původního ekologického pojetí resilience na epidemii covidu-19 viz © Wenping XU et al., The Influence of COVID-19 on Community Disaster Resilience, *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18(1):88. (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.3390/ijerph18010088>, citováno dne 20. 1. 2021.
- 6 Zejména překvapivé a zároveň tragické je selhání snahy efektivně řešit situaci ohledně covidu-19 ve většině vyspělých západních zemí. Viz např. Richard HORTON, *The COVID-19 Catastrophe: What's Gone Wrong and How to Stop It Happening Again*, Cambridge: Polity Press, 2020. Pro detailní kritickou a přehledovou analýzu a obhajobu Hortonovy hlavní teze ohledně selhání západních zemí (Česka) v případě covidu-19 viz dále © Daniel NOVOTNÝ, Covid-19 katastrofa: Nad knihou Richarda Hortona, *Filosofie dnes* 2/2020 (on-line), dostupné na: <https://filosofiednes.ff.uhk.cz/index.php/hen/issue/view/27>, aktualizováno dne 7. 4. 2021, citováno dne 7. 4. 2021, s. 88–127.

úspěchu Zambie a některým z nich se ani nevěnujeme, např. rychlé proaktivní prevenci, striktním hygienickým opatřením a nošení roušek, efektivní a důvěryhodné komunikaci od autorit v oblasti veřejného zdraví atd. Jsme si dále vědomi alespoň jednoho dalšího významného omezení v našem příspěvku, a sice že často vycházíme ze zdrojů nikoli specifických pro Zambii, ale aplikovatelných v obecném měřítku. Náš příspěvek proto není čistě případovou studií, ale studií, ve které bereme Zambii jako příklad, kdykoli to je možné, a přitom čerpáme z bohatých přímých zkušeností, které tři ze čtyř autorů tohoto článku se Zambií doposud nabyli. Jak již bylo zmíněno, zaměřujeme se na některé méně známé faktory v souvislosti s reakcí Zambie na pandemickou situaci, a to s nadějí, že se na ně zaměří další výzkum a že popsany přístup Zambie inspiruje další země k tomu, aby zlepšily ochranu lidských životů a jejich důstojnosti tvář v tvář výzvě v podobě vznikajících infekčních onemocnění.

Uvedení skutečnosti

Zambie je zemí subsaharské Afriky s rozlohou 752,618 km² a populací přibližně kolem 18 milionů obyvatel. To znamená relativně nízkou hustotu osídlení okolo 24 obyvatel/km². Jedná se o stát ve vnitrozemí hraničící s dalšími osmi zeměmi, což z něj činí osu regionálního transportu, ačkoli základní infrastruktura je stále nerozvinutá. Má mnoho národních parků, které v posledních letech přilákaly turisty.⁷ Země je rozdělena do deseti provincií. Index lidského rozvoje (HDI) řadí Zambii do střední úrovně rozvoje s mírným progresem. Více než polovina populace je závislá na zemědělství, které je nadále hlavním zdrojem příjmu pro ženy, jež tvoří většinu venkovské populace. Oblast dnešní Zambie byla původně obývána lidmi Khoe-Sān (tj. místními tradičními kmeny), patřící k nejstarší skupině druhu *homo sapiens*. Později převládly bantuské kmeny a jejich jazyky se staly hlavními. Evropané se o Zambii dozvěděli především díky misionáři, lékaři a cestovateli Davidovi Livingstonovi (1813–1873), který přišel do horních oblastí řeky Zambezi v roce 1855.⁸ Počet evropských osadníků začal stoupat po otevření dolů na severu země v takzvané provincii Copperbelt.⁹ V roce 1899 a 1900 byly vytvořeny Barotseland-Severozápadní Rhodesie a Severovýchodní Rhodesie jako britské protektoráty, které se sloučily v roce 1911 do Severní Rhodesie, jež se později stala Zambií. Severní Rhodesie se v dané době sloučila s Jižní Rhodesií (nyní Zimbabwe) a Naskem (nyní Malawi) a utvořily Federaci Rhodesie a Naska. V průběhu let obyvatelé Rhodesie stále více protestovali proti koloniální nadvládě. V roce 1962 se konaly první demokratické volby a 24. října 1964 se země stala nezávislou Zambijskou republikou s prvním zvoleným prezidentem, kterým byl Kenneth D. Kaunda (1924–2021).¹⁰

Úsilí Zambie o nezávislost a její státní formování měly základy v Kaundovo *Zambijském humanismu*, tedy socialismu s teistickými základy zakořeněnými v tradičních křesťanských a afrických hodnotách, jako je altruismus a komunita.¹¹ (Podobné názory a ideologie byly představeny také

7 Srov. © EMBASSY OF THE CZECH REPUBLIC IN LUSAKA, Summary Territorial Information of Zambia, (on-line), dostupné na: [http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/05/04/Nahled%20STI%20\(PDF\)%20Zambie%20-%20Souhrnná%20teritorialni%20informace%20-%202020.094119592.pdf](http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/05/04/Nahled%20STI%20(PDF)%20Zambie%20-%20Souhrnná%20teritorialni%20informace%20-%202020.094119592.pdf), aktualizováno dne 4. 8. 2020, citováno dne 12. 1. 2021.

8 Srov. © George Albert SHEPPERSON, David Livingstone, Scottish explorer and missionary, Britannica (on-line), dostupné na: <https://www.britannica.com/biography/David-Livingstone>, citováno dne 29. 1. 2021.

9 Srov. © Richard H. HOBSON, Zambia, Britannica (online), dostupné na: <https://www.britannica.com/place/Zambia>, citováno dne 29. 1. 2021.

10 Srov. Ondřej HULEC, Jiří OLŠA, Dějiny Zimbabwe, Zambie a Malawi, Praha: Lidové noviny, 2008, s. 342–344. Andrew ROBERTS, *A History of Zambia*, London: Heinemann Educational Publishers, 1977.

11 Pro krátký, ale jasný přehled viz Clive M. DILLION-MALONE, S.J., *Zambian Humanism, religion and social morality*, Ndola, Zambia: Mission Press, 1989; © Ikechukwu Anthony KANU, O.S.A., Kenneth Kaunda and the Quest for an African Humanist Philosophy, *International Journal of Scientific Research*, 8/2014. Sám Kaunda zachytil své pohledy v několika svazcích, jako například v *Humanism in Zambia and a Guide to Its Implementation*, prvně publikovaném v Lusace roku 1968.

dalšími africkými politiky zaměřujícími se na nezávislost, a to v Tanzánii, Zairu, Ghaně atd.) Kaundovy socioekonomické vize neuspěly, avšak mnoho z jeho základních principů, které Kaundův zambijský humanismus přesahuje, je nadále aktuální. Patří sem důraz na lidskou osobu, lidskou důstojnost, boj proti vykořisťování, rovné příležitosti, tvrdou práci, dále společné úsilí, široká rodina, loajalita a patriotismus.¹²

Během prvních let nezávislosti byla Zambie poměrně prosperující zemí díky svým měděným dolům. V roce 1972 se moci chopila vláda jedné strany, byla představena nová ústava a prezident získal mimořádné pravomoci. Pod vedením Kaundy prošla Zambie obdobím ekonomické a politické krize trvající do roku 1991, kdy Kaundův režim skončil.¹³ Nové politické vedení druhého prezidenta Fredericka Chilubi (1991–2002) ostře kritizovalo předchozího prezidenta a slibovalo novou a lepší éru, která ovšem nepřišla.¹⁴ Postupné ekonomické zotavování nastalo až se třetím prezidentem Levy Mwanawasou (2002–2008). Reformy a antikorupční snahy pokračovaly také pod vedením dalších čtyř prezidentů (včetně krátké prezidentské vlády Guye Scotta, v Zambii narozeného ekonoma bílé pleti se skotskými kořeny).

V roce 2011 dosáhla Zambie statutu středně příjmové země.¹⁵ V roce 2015 nicméně z důvodu nepříznivé souhry vysokých vládních výdajů, deficitu rozpočtu, pádu světových cen mědi (hlavní složky obchodu), snížených výnosů ze zemědělství, energetické krize způsobené nedostatkem vody a z důvodu zvyšující se inflace (HDP se dostalo v roce 2015 na nejnižší hodnotu za posledních 15 let) zařadil Mezinárodní měnový fond Zambii mezi ekonomicky nejpostiženější neropné ekonomiky v SSA. Zambie se řadí mezi země s největšími sociálními rozdíly mezi bohatými a chudými lidmi na světě (podle Giniho koeficientu) a s nejvyšší úrovní chronické chudoby. Obzvláště ohrožené jsou dívky a ženy, které trpí následkem chudoby a jsou stále nejvíce diskriminovány v přístupu ke vzdělávání.¹⁶

Podle odhadů Organizace spojených národů (OSN) má Zambie jednu z nejrychleji rostoucích populací na světě. Dle očekávání se její současná populace do roku 2050 ztrojnásobí. Zároveň se jedná o zemi s nejnižší očekávatelnou délkou života na světě, což je způsobeno nedostatkem dostupné kvalitní zdravotní péče, včetně péče o novorozence a pediatrické péče. To ústí ve vysokou úmrtnost matek a novorozeneckých dětí.¹⁷ V roce 1991 zahájila zambijská vláda reformy zdravotnické politiky, pro které je charakteristický odklon od silně centralizovaného modelu zdravotnictví. (Ochrana veřejného zdraví v Zambii je ukotvena v zákoně č. 295/1995 Sb. – o prevenci a snížení nemocí a o obecné regulaci všech záležitostí vztahujících se k ochraně veřejného zdraví v Zambii.)¹⁸

12 Srov. © Raymond M. MWANGALA, Found a modern nation-state on Christian values? a theological assessment of Zambian humanism, (Disertační práce), University of Kwazulu Natal, 2009 (on-line), dostupné na: <https://researchspace.ukzn.ac.za/xmlui/handle/10413/503>, citováno dne 20. 1. 2021. Pro filosofickou analýzu Kaundova konceptu „středovosti lidské osoby“ viz © Hanry S. MEEBELO, The Concept of Man-Centredness in Zambian Humanism, *The African Review* 4/1973 (on-line), dostupné na: https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/AJA00020117_213, citováno dne 30. 3. 2021, s. 559–575.

13 Srov. © Andrew D. ROBERTS, Zambia, Britannica (on-line), dostupné na: <https://www.britannica.com/place/Zambia/Zambia-in-the-21st-century.html>, citováno dne 29. 1. 2021.

14 Srov. HULEC, OLŠA, *Dějiny...*, s. 379.

15 Srov. © THE WORLD BANK IN ZAMBIA, Zambia, (on-line), dostupné na: <https://www.worldbank.org/en/country/zambia/overview>, citováno dne 22. 1. 2021. Podle čtyř stupňů příjmu Hanse Roslinga je v současnosti Zambie na stupni 2 s příjmem mezi \$2 a \$8 na den. Toto je stupeň nad extrémní chudobou a charakterizuje největší skupinu lidí na světě, která si typicky nakupuje jídlo, jež nevyprodukovala, spí na matracích, vlastní plynový vařič a cestuje na kole nebo motocyklu. Dostupné na: Hans ROSLING, Ola ROSLING, Anna ROSLING RÖNNLUND, *Factfulness: Ten Reasons We're Wrong About the World – and Why Things Are Better Than You Think*. New York: Flatiron Books, 2018, s. 32–39.

16 Srov. © MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY, Program rozvojové spolupráce České republiky Zambie 2018–2023, (on-line), dostupné na: http://www.czechaid.cz/wp-content/uploads/2018/12/3173256_2067112_program_Zambie_CRA_2018.pdf, citováno dne 13. 1. 2021, s. 6.

17 Tamtéž.

18 Srov. © CENTRAL STATISTICAL OFFICE (CSO), MINISTRY OF HEALTH (MOH), TROPICAL DISEASES RESEARCH CENTER (TDRC), UNIVERSITY OF ZAMBIA, MACRO INTERNATIONAL INC., Zambia 'Demographic Health Survey 2013–2014', (on-line),

Zambie je multietnickým státem obývaným více než sedmdesáti etnickými skupinami. Zambijská populace je tvořena z cca 99,5 % domorodými africkými kmenovými skupinami, z nichž mezi nejvýznamnější patří jazyky: bemba (21 %), tonga (13,6 %), chewa (7,4 %) a mnoho dalších. Ekonomicky důležitými skupinami jsou Indové, Libanonci, Zimbabwané a jižní Afričané. Zambie je hluboce nábožensky založena – 92 % tvoří křesťané (především protestanté, avšak významně také katolíci a afričtí křesťané). Najdeme zde také náboženské minority – muslimové (3 %), buddhisté a hinduisté (3 %) a lokální náboženství (2 %).¹⁹

Covid-19 v Zambii

Zambie ohlásila první případy onemocnění covidem-19 dne 18. března 2020.²⁰ Do 21. ledna 2021 bylo potvrzeno přes 42,213 případů, 597 úmrtí (1,4 % hrubé míry smrtelnosti) a téměř 75% míra uzdravení k uvedenému datu. Potvrzené případy se nejvíce vyskytovaly ve třech provinciích: Lusaka, Copperbelt a Centrální provincie. Zambie si po většinu doby průběhu pandemie držela relativně nízký počet případů s méně než 2 000 případy za měsíc. Země zažila nárůst případů v průběhu června až září 2020 (až 6 200 případů za měsíc) a k výše uvedenému datu čelila druhé vlně nákazy, která započala v prosinci 2020. Podle úřední desky zambijského ministerstva zdravotnictví se měsíční výskyt zvýšil v lednu na přibližně 23 000 případů. Dopady této druhé vlny se teprve ukážou.²¹

Souhrnná mortalita Zambie, tedy počet zemřelých na milion obyvatel, zůstává nicméně spíše nízká: 41 do ledna 2021, což je 33krát nižší než v USA a 47krát nižší než v Česku. I když zohledníme možná nenahlášená úmrtí na covid-19 a nižší míru testování, můžeme přesto považovat zvládání epidemie za doposud úspěšné a vyzdvihnout pozoruhodnou odolnost zambijské populace a účinnost veřejného zdravotnického systému.

I při zohlednění relativně nízké míry testování, nenahlášených úmrtí na covid-19²² a demografiky jedné z nejmladších světových populačních struktur, je úmrtnost na covid-19 a míra nákazy v Zambii výrazně nižší než ve většině vysoce vyspělých zemí: do poloviny dubna 2021 byla kumulativní registrovaná mortalita přibližně 40krát nižší než v Česku a 25krát nižší než v USA.²³ Je tomu tak i přes limitovaný systém zdravotní péče a rozšířenou komorbiditu.

Jak můžeme vysvětlit poměrný úspěch Zambie a několika málo dalších zemí SSA při vypořádávání se s pandemií? Každý národ a komunita má svou vlastní jedinečnou sadu charakteristik

dostupné na: <https://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/fr304/fr304.pdf>, citováno dne 20. 1. 2021, s. 28.

19 Srov. © THEODORA, Zambia People 2020, *Theodora* (on-line) dostupné na: https://theodora.com/wfbcurrent/zambia/zambia_people.html, citováno dne 29. 1. 2021.

20 Srov. © UNITED NATIONS COVID-19 EMERGENCY APPEAL ZAMBIA, Overview of the Crisis, (on-line), dostupné na: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ZAMBIA_%20COVID-19_Emergency_Appeal.pdf, aktualizováno květen 2020, citováno dne 20. 1. 2021, s. 6.

21 Srov. © WIKIPEDIA, COVID-19 pandemic in Zambia, (on-line), dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemic_in_Zambia.html, citováno dne 30. 1. 2021.

22 Je potřeba uznat, že vzhledem k omezeným zdrojům testování je v Zambii pravděpodobně vyšší počet nenahlášených pozitivních případů než v západních zemích. To platí podle některých studií pro Zambii a další země SSA, jako např. Keňu. Řádově to ovšem nevysvětluje dopad covidu-19 např. v oblasti úmrtnosti a dalších relevantních zdravotních a ekonomických determinantách. Srov. © Sophie YUOGA et al., Seroprevalence of anti-SARS-CoV-2 IgG antibodies in Kenyan blood donors, *Science* (on-line), dostupné na: <https://science.sciencemag.org/content/371/6524/79>, aktualizováno dne 1. 11. 2020, citováno dne 14. 1. 2021. O postmortálním zkoumání v Lusace viz © Mwananyanda LAWRENCE et al., COVID-19 deaths detected in a systematic post-mortem surveillance study in Africa, *Thea medRxiv*, (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.1101/2020.12.22.20248327>, aktualizováno dne 24. 12. 2020, citováno dne 24. 1. 2021. O problémech ohledně nedostatku přesných dat o úmrtnosti viz dále © BBC NEWS, Measuring Africa's Data Gap: The cost of not counting the dead, (on-line), dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-55674139>, aktualizováno dne 28. 2. 2020, citováno dne 12. 2. 2021.

23 Srov. WORLDOMETER, Covid-19.... Viz také © WHO AFRICA Dashboard, information, situational reports, (on-line), dostupné na: <https://www.afro.who.int/health-topics/coronavirus-covid-19>, citováno dne 1. 2. 2021.

v oblasti interních struktur, lokální historie a tradic, včetně sociálního, kulturního, filosofického, právního a ekonomického pozadí, politických projevů a religiozity. Tyto faktory ovlivňují názor a vnímání komunity.²⁴ Pro vysvětlení resilience u zemí jako je Zambie bylo doposud formulováno několik faktorů:

- Biologický: Afričané jsou biologicky (tj. geneticky) více odolní vůči infekci.²⁵
- Geografický: Některé podmínky, jako např. vyšší průměrná teplota, mohou podporovat nižší míru nákazy. Sluneční světlo, které podporuje tvorbu vitamínu D, je známé jako podporovatel imunity. Ve většině oblastí SSA je nižší hustota populace, kdy lidé žijí v komunitách, které jsou od sebe na většině území vzdálené desítky kilometrů.
- Politický: Přestože má centrální vláda obecně nedůvěru populace a korupce je doposud silně rozšířená,²⁶ existuje mnoho vysoce respektovaných lokálních lídrů, kteří zaujali proaktivní postoj brzy poté, co se dozvěděli o smrtelném viru.²⁷ Je potřeba také uznat, že centrální vláda zareagovala v některých ohledech poměrně rychle a efektivně, např. zavedením celonárodních opatření ještě předtím, než byly v zemi detekovány první případy.²⁸
- Náboženský: Obyvatelé Zambie jsou hluboce nábožensky založení a chovají veliký respekt k různým náboženským autoritám. Zdá se, že postoje lokálních náboženských autorit pomohly efektivně zareagovat na pandemickou situaci. Na rozdíl od zemí jako USA nebo Brazílie byly roušky, rozestupy, mytí rukou a další efektivní nefarmaceutické zásahy podporovány lídry napříč náboženským spektrem.
- Filosofický: Existuje několik aspektů, které – zdá se – přispívají k resilienci vůči pandemii. Příkladem je tradiční africký důraz na komunitní cítění, solidaritu a úctu ke stáří. (Kromě toho mohl mít nepřímý pozitivní účinek také zambijský humanismus prvního prezidenta-filosofa Kaundy, a to přes jeho neúspěšnou ekonomickou teorii a přes jeho současnou nepopularitu.)²⁹

24 © Branka MILOJEVIC, Influential factors in the urban transformation of cities in Bosnia and Herzegovina during the transition period, *ISOCARP* (on-line), dostupné na: http://www.isocarp.net/Data/case_studies/2146.pdf, citováno dne 20. 1. 2021, s. 1.

25 Dané tvrzení se zdá být populární, avšak nepodloženou hypotézou, přestože existují rozdíly v imunitních reakcích napříč populacemi. Srov. © Hélène QUACH et al., Genetic Adaptation and Neandertal Admixture Shaped the Immune System of Human Populations, (on-line), dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27768888/>, citováno dne 17. 1. 2021, s. 643–656. Zdá se, že vliv genetiky má účinek spíše opačný, totiž že Afričané jsou spíše zranitelnější. Jak významný je biologický faktor však doposud není zcela jasné. Srov. © Christine RO, Why some racial groups are more vulnerable, *BBC* (on-line), dostupné na: <https://www.bbc.com/future/article/20200420-coronavirus-why-some-racial-groups-are-more-vulnerable>, citováno dne 21. 1. 2021.

26 „Korupce zůstává hlavním problémem Zambie, navzdory existenci několika antikorupčních kontrolních orgánů a tvrdým změnám v legislativě za účelem omezení kriminality. Veřejný sektor zůstává doposud vážně postižen. Průzkum korupčních proudů v Zambii mezi lety 1964 až 2017 ukazuje, že korupce se zvýšila s přechodem do demokracie vícera politických stran a díky následné ekonomické liberalizaci r. 1991. [...] korupce našla v Zambii své odpočívadlo a rozpíná své ošklivé tesáky napříč všemi sektory ekonomiky. Je tomu tak díky nedostatku politické vůle bojovat se zločinem, nedostatku transparentnosti a odpovědnosti, nízké vymahatelnosti práva a bujně kultury politického patronátu.“ Srov. © Bahadur SAPKOTA, Martin MUSAMBA, Understanding corruption in Zambia: an analysis of the challenges in eradicating the scourge, (on-line), dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/322222474>, citováno dne 29. 1. 2021.

27 Na základě interakce s místními lidmi můžeme konstatovat, že většina obyvatel Zambie ztratila důvěru v centrální vládu do takové míry, že za účelem získání důvěryhodných informací se lidé spoléhají především na lokální autority a média, jako např. lokální rádiové stanice a sociální sítě. Všechny hlavní soukromé mediální kanály byly vládou zakázány, včetně hlavních komerčních novin (*The Post*) a dvou hlavních televizních stanic v soukromém vlastnictví (*Movie TV* a *Prime Television*). Státní média jsou kontrolována a procházejí politickou cenzurou.

28 Vláda konkrétně vyhlásila 13. března 2020 naléhavou výzvu v souladu se Zákonem o veřejném zdraví (*The Public Health Act*, Laws Volume 17, CAP 295 of Zambia and Covid-19 related statutory instruments Nos. 21, 22 and 62 of 2020). Srov. © GOVERNMENT OF ZAMBIA, Statutory instruments No. 21, 22 and 62 of 2020, (on-line), dostupné na: <https://zambiaii.org/zm/blog/Statutory%20Instrument%20No.22%20of%202020%20%282%29.pdf>, aktualizováno 13. 3. 2020, citováno dne 20. 1. 2021.

29 Tradiční respekt ke stáří implikuje starání se o starší občany jakožto podmínku a zdroj naplněného života. Viz např. Barney COHEN, Jane MENKEN (eds.), *Aging in Sub-Saharan Africa: Recommendation for Furthering Research*, Washington, DC: National Academies Press (US), 2006. Kromě toho poskytují staří lidé v afrických komunitách moudré rady ohledně rizikových situací, jakou je např. covid-19. S touto dobře známou poradenskou rolí starších osob souvisí existence filosofických mudrců v afrických tradicích, jak ukazuje keňský filosof Henry Odera ORUKA (1944–1995). Viz jeho publikace *Indigenous Thinkers and Modern Debate on African Philosophy*, Leiden: E. J. Brill, 1990.

- Vztahující se ke globálnímu zdraví: Obyvatelé Zambie zastávají přístup ke zdravotní péči, který vychází z výsledků disciplín zabývajících se globálním zdravím a který podporuje kupříkladu přesouvání úkolů (task shifting), zapojení komunity a další efektivní prostředky v ochraně veřejného zdraví. Objevuje se zde také důraz na potlačení a minimalizaci počtu nákaz spíše než na pouhé zmírnění a spoléhání se na velmi nízkou kapacitu nemocnic.³⁰
- Lékařský: Existuje tradice lokální medicíny, která je komplementární se standardní „západní“ medicinou. Některé z těchto praktik a přesvědčení mohou být považovány za užitečné při zmírňování epidemie.
- Historický: Jedním z faktorů, který přispívá k doposud nízkému počtu nakažených a zemřelých osob v souvislosti s onemocněním covid-19 v Africe je pravděpodobně zkušenost zemí s předešlými i současnými epidemiemi. Populace je tedy nakloněna spolupráci s pracovníky z oblasti veřejného zdraví.

Biologický, geografický a politický faktor podle všeho nijak podstatně nepřispěly k resilienci Zambie vůči epidemii covidu-19. Existuje jen málo důkazů pro vyšší biologickou resistenci obyvatel Zambie proti covidu-19. Kromě toho efektivní protipandemické snahy maří slabé zdraví populace, vysoká úmrtnost, komorbidita a co do zdrojů omezený systém zdravotní péče. Geografie je také slabý faktor pro resistenci vůči pandemii, protože můžeme lehce namítnout, že Zambie má mnoho takzvaných sloučených společenství (slumů), které jsou velmi zalidněné. Veliké rodiny žijí kupříkladu na pěti metrech čtverečních.³¹ Mobilita uvnitř komunit a napříč komunitami může být menší, než je tomu např. v západních zemích, avšak stále zůstává spíše vysoká. Co se politického faktoru týče, již jsme uvedli, že centrální autority zareagovaly brzy na zprávy ohledně pandemie. S pomocí lokálních autorit majících důvěru byla zavedena efektivní opatření jako nošení roušek, dodržování rozestupů a mytí rukou. (Centrální autority toto podporovaly a nesehrály negativní roli jako v některých jiných zemích, kde centrální vláda někdy podkopávala proaktivnější přístup místních občanů vůči pandemii tím, že bagatelizovala rizika a benefity nefarmakologických intervencí v obavě z krátkodobých nepříznivých dopadů na ekonomiku.) Zbývajících pět faktorů, tedy (a) náboženství, (b) životní filosofie, (c) globální zdraví, (d) lékařská přesvědčení a (e) předešlé zkušenosti považujeme za signifikantnější než ty předešlé. Budeme se jimi proto zabývat v následujících částech.

(a) Náboženství

Náboženství má na životy většiny Afričanů, včetně obyvatel Zambie, zásadní (ne-li ten nejvíce určující) dopad.³² Zasahuje do každého aspektu života obyvatel Afriky. Vzhledem k tomu, že v literatuře je poměrně dobře zdokumentován významný vliv (či alespoň korelace) náboženství na resilienci během nepříznivých událostí, jakými jsou přírodní katastrofy, válka či osobní tragédie, pokládáme tento vliv za relevantní také v případě reakce Zambie na pandemii covidu-19.³³

30 Někteří autoři dokládají, že strategické rozhodnutí potlačit/eliminovat versus pouze zmírnit („vyrovnat křivku“) nákazu je tím nejdůležitějším faktorem v otázce, jak země zvládají covid-19. Srov. © NOVOTNÝ, Covid-19 katastrofa, s. 88–127.

31 Srov. © ČESKÁ TELEVIZE, Kibera: The Story of the Slum, (on-line), dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11565644099-kibera-pribeh-slumu/21756227052/>, citováno dne 15. 1. 2021.

32 Srov. © J. O. AWOLALU, What is African Traditional Religion? Comparative religion study, 10(2):1. World Wisdom (on-line), dostupné na: www.studiesincomparativereligion.com, citováno dne 20. 1. 2021.

33 Srov. © Steven PERUTINSKIJ, Aron D. CHERNIAK, David H. Rosmarin, COVID-19, Mental Health and Religious Coping among American Orthodox Jews, *J Relig Health* 59, s. 2288–2301 (2020) (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01070-z>, citováno dne 23. 1. 2021; © Edward B. DAVIS, Cynthia N. KIMBALL et al., Faith as a result of disaster: A longitudinal qualitative study of religious attachment after a catastrophic flood, Psychological trauma: theory, research, practice and politics, 11th September 2019 (on-line), dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30589318/>, citováno dne 10. 4. 2021, s. 578–587; © Joseph HENRICH et al.,

Religiozita může být silným zdrojem mentálního zdraví, jelikož obsahuje rámec pro vytvoření smyslu, který se pojí s nižší mírou psychologického stresu a hodnotově založenou snahou o duševní pohodu. Náboženství poskytuje zdroj postojů a poznání, které mohou zasadit negativní události do méně stresových rámců. Při aplikaci na kontext životních stresorů může být náboženství pozitivním copingovým mechanismem (mechanismem zvládání zátěže), což znamená používání náboženských přesvědčení a chování za účelem usnadnit řešení problémů nebo zmírnit negativní emoční dopady stresových událostí.³⁴ Obyvatelé Zambie a obecně většina lidí se během pandemie často obracejí k náboženství, když se chtějí vyrovnat se stresovými jevy, a činí tak převážně s pozitivními výsledky.³⁵

Podobně jako většina systémů hodnot a myšlenkových systémů se náboženství mimo jiné věnuje problematice lidské duševní pohody, dobrého života, dobré společnosti a transformace světa. Africké pojetí lidské duševní pohody podobně jako vnímání zdravotních rizik, kam patří pandemie covidu-19, mohou být jako takové chápány v náboženském kontextu. To se týká přesvědčení a hodnot přítomných v reakci na pandemii a také požadovaných kontrolních opatření.³⁶ Náboženství v Zambii a v Africe obecně je úzce propojeno se způsobem, jak lidé chápou život, a to včetně zdraví a nemoci, jakou je covid-19. Náboženská přesvědčení lidí ovlivňují jejich vnímání prožívané situace a poskytují podporu pro jejich přívržence, kteří mohou být mobilizováni požadovanými způsoby chování a nápravnými zásahy. Holandský odborník na náboženství a rozvoj Gerrie Ter Haar a britský historik Stephen Ellis identifikují čtyři zdroje, v jejichž rámci je náboženství integrální pro africký rozvoj.³⁷ (Jako hodnotný projekt se jeví detailnější aplikace těchto zdrojů při analýze reakce Zambie na pandemii covidu-19 s ohledem na religiozitu země. Zde představujeme pouze několik málo předběžných návrhů, jak by to mohlo být provedeno.)

- Náboženské myšlenky a přesvědčení lidí přispívají k utváření hodnot a předpokladů, které poté ovlivňují jak jednotlivce, tak celou společnost. Matthew Clarke (2011), australský odborník na rozvojové studie, rovněž ukazuje, že náboženské myšlenky ovlivňují morální základnu společnosti, která naopak ovlivňuje vnímání lidí a jejich reakce na okolnosti týkající se lidské duševní pohody, chudoby či deprivace.³⁸ Křesťané v Zambii například věří, že křesťanství udává konkrétní podobu společnosti, její vhodnou organizaci a způsob, jakým žijeme, včetně záležitostí týkajících se našeho zdraví, zvyků, zákonů, ekonomiky, politiky, umění, kalendáře,

War increases religiosity, *Nature Human Behaviour* 3/2019, (on-line), dostupné na: <https://www.nature.com/articles/s41562-018-0512-3> 3(2), citováno dne 10. 4. 2021, s. 129–135.

34 Srov. © Gene G. ANO, E. B. VASCONSELES, Religious coping and psychological adjustment of stress: meta-analysis, *Journal of Clinical Psychology* 4/2005, (on-line), dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15503316/>, citováno dne 21. 1. 2021, s. 461–480; © W. R. SMITH, J. D. ATEN et al., The psychological study of religion and spirituality in a disaster context: A systematic review, (online), 6/2019, (on-line) dostupné na: <https://doi.org/10.1037/tra0000431>, citováno dne 22. 1. 2021, s. 597–613.

35 Jeden z recenzentů upozornil na to, že myšlenky v této sekci nejsou zcela koherentní, jelikož pandemie Covidu-19 v Zambii nevykazuje rysy „katastrofy“ či „traumatu“ a námi naznačené uvažování je spíše aplikovatelné na západní způsob náboženského vyrovnávání (copingu). K první části námítky uvádíme, že pandemii chápeme jako obtížnou situaci v jakékoli společnosti, tedy i v těch, které úspěšně potlačily šíření nákazy. (Tyto společnosti musejí zůstat kupříkladu alespoň ostražitě před možným znovuoobjevením nákazy z oblastí a zemí, které doposud nebyly schopné dostat virus pod kontrolu.) Současná pandemie tedy negativně zasahuje většinu zemí (ne-li všechny země) po celém světě, a tedy v každém případě i Zambii. Ve všech společnostech se lidé musejí vypořádat s nějakým negativním dopadem. Uznáváme ovšem, že druhá část námítky je vcelku platná: pro určení, do jaké míry můžeme v současném kontextu aplikovat výsledky z jedné kultury do kultury jiné, by bylo potřeba realizovat mezikulturní empirické studie. Naše myšlenky jsou zde spíše orientační.

36 Srov. © Hannah Lindiwe DE WET, Understanding transformational developments in the World Vision of South Africa: conceptualization and commissioning, 2011 (on-line), dostupné na: <https://www.semanticscholar.org/paper/Understanding-transformational-development-in-world-Wet/b1eaf84eef6798379b12f452fb52e5f0f607089c>, citováno dne 20. 1. 2021, s. 7–8.

37 Srov. © Gerrie Ter HAAR, Stephen ELLIS, The role of religion in development: towards a new relationship between the European Union and Africa, *The European Journal of Development Research* 3/2006, (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.1080/09578810600893403>, citováno dne 23. 1. 2021, s. 351–367.

38 Mathew CLARKE, *Development and religion: theology and practice*, Cheltenham: Edward Elgar publishing LTD, 2011.

svátků a dalších morálních a kulturních priorit.³⁹ Chápání zdraví a duševní pohody, stejně jako prostředků pro jejich dosažení v africkém kontextu nemůže tedy být pojímáno výlučně materiálně, ale mělo by čerpat z náboženských zdrojů.⁴⁰

- Africké náboženské praktiky, včetně rituálního chování, mohou významně přispět k tomu, jak lidé vnímají zdravotní rizika. Praktiky jako sociální pomoc či péče o chudé v době zdravotní pandemie, jakou je současná pandemie covidu-19, mají přímé náboženské zakotvení a dopady. Bohoslužby, včetně kázání a modliteb za nemocné, mohou být také mobilizovány ve prospěch nápravných cílů, jako je tomu v případě „Cest naděje světové vize HIV/AIDS“ („Channels of Hope World Vision HIV/AIDS“), tedy zásahů realizovaných pomocí bohoslužeb.⁴¹
- Náboženské organizace, jako například církevní denominace a další společenství založená na víře, mohou být mobilizovány za účelem preventivních a nápravných vstupů. Samy přitom vystupují jako důležité činitele, partneři a hnací motory boje s pandemií. V Zambii například OSN tísňová linka pro Zambii⁴² přijímá společenství založená na víře, kupříkladu Expanded Church Response, jako důležité činitele a partnery v boji proti pandemii covidu-19. V několika dalších opakujících se případech vyzvala zambijská vláda církve, aby pracovaly součinně s vládními ministerstvy v osvětě běžné populace národa v souvislosti s globální pandemií covidu-19 a v rámci kontrolních opatření potřebných pro redukci pandemie.
- Náboženské a spirituální zkušenosti, jako například subjektivní zkušenost vnitřní změny či transformace, slouží jako zdroje vnitřní síly a cesty k posílení.⁴³ V tomto případě je vnitřní síla nutným rozměrem a předvojem individuálního chápání života, protože přístup ke spirituálnímu posílení následně podněcuje jednání, které může proměnit materiální svět jedince i komunity. Při náhledu z této perspektivy je celkem jasné, proč většina afrických náboženských vyznání, jako například letniční a charismatičtí křesťané, věří také v božské léčení a ochranu. Tento pohled nabízí poněkud méně ohrožující obrázek nemoci a pandemie pro většinu těch, kteří se přiklánějí k tomuto systému přesvědčení.⁴⁴

(b) Životní filosofie

Od publikování vlivné knihy *La Philosophie Bantoue*, jejímž autorem je belgický františkánský misionář v Kongu Placide Tempels (1906–1977), je uznáváno, že nikoli pouze náboženství, ale také filosofie hraje významnou roli v životech lidí SSA.⁴⁵ Povaha filosofického uvažování a praktik v SSA je předmětem debaty. Jako příklad slouží otázka, zda jsou dané způsoby uvažování a praktiky implicitní (etno-filosofické, lidová filosofie neboli „folk philosophy“), nebo explicitní (ústní

39 Toto je významným jevem nejen v Zambii. Viz např. v USA sídlící historik vycházející ze svých předešlých knižních publikací © Phillip JENKINS, *The Future of World Christianity Is African*, (on-line), dostupné na: <https://www.thegospelcoalition.org/article/future-christianity-african/>, aktualizováno srpen 2020, citováno dne 19. 4. 2021.

40 Gerrie Ter HAAR, *Religion and development: ways of transforming the world*, London: Hurst and co., 2011, s. 11.

41 Srov. © DE WET, *Understanding...*, s. 9.

42 Srov. © UNITED NATIONS COVID-19 EMERGENCY APPEAL ZAMBIA, *Overview of the Crisis*, (on-line), dostupné na: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ZAMBIA_%20COVID-19_Emergency_Appeal.pdf, aktualizováno květen 2020, citováno dne 20. 1. 2021, s. 26–27.

43 Srov. © HAAR, ELLIS, *The role...*, s. 356. Autoři rovněž sestavili užitečný rámec pro přemýšlení o náboženství a politice v Africe, který je relevantní pro naše tvrzení v následující sekci o vztazích církve a státu v Zambii: © Gerrie Ter HAAR, Stephen ELLIS, *Religion and Politics: Taking African Epistemologies Seriously*, *Journal of Modern African Studies* 3/2007, (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.1017/S0022278X07002674>, citováno dne 23. 1. 2021, s. 385–401.

44 Srov. © Colins AIRHIHENUWA, *AIDS perspectives in Africa: strategies for prevention and control*, *Aids Education and Prevention* (on-line), dostupné na: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/?term=Airhihenbuwa+CO&cauthor_id=2641219, citováno dne 20. 1. 2021, s. 57–69.

45 Srov. © Placide F. TEMPELS, *La Philosophie Bantoue*, Placide Tempels, translated in 1953 (on-line), dostupné na: <http://www.aequatoria.be/tempels/FTEnglishTranslation.htm>, citováno dne 20. 1. 2021.

či písemná filosofie mudrců). Všechny jsou ovšem označovány jako „životní filosofie“, tedy termínem odkazujícím ke kulturním dispozicím komunit a jednotlivců s ohledem na smysl života a fundamentální hodnoty vztahující se k němu. V našem kontextu jsou to především zdraví a nemoc, bez ohledu na to, zda jsou implicitní nebo explicitní. Ačkoli se filosofie překrývá s náboženstvím, je potřeba oboje rozlišovat, a to například důrazem na racionální diskurz a pouze externím vztahem k autoritě božských osob, tradicím a zjevení.⁴⁶

V Zambii je obzvláště silné splnutí náboženství (křesťanství a domorodých tradic), filosofie (zambijského humanismu a dalších lokálních tradic) a politiky (Kaundova socialismu a křesťanského národa). Od roku 1991 je Zambie explicitním „křesťanským národem“. Prezident Chiluba byl podpořen řadou křesťanských církví během kampaně roku 1991, díky níž se stal druhým prezidentem republiky.⁴⁷ Tento příspěvek ukazuje, že prezident Chiluba se cítil být povinován odvděčit se křesťanským církvím za jejich podporu a prohlásil tak Zambii za křesťanský národ. Jmenoval přitom některé pastory, aby sloužili v jeho vládě. Kromě toho byl prezident Chiluba „znovuzrozeným“ křesťanem, který cítil, že pokojný přechod z druhé do třetí republiky nastal díky božskému zásahu. Za účelem vzdání díku Bohu a křesťanské komunitě byla tedy Zambie deklarována křesťanským národem.⁴⁸ Prezident také veřejně daroval peníze křesťanským církvím, což způsobilo značnou trhlinu ve vztazích mezi církví a státem. Ti, kteří deklaraci podporovali, se považovali za spojence politické státní správy a „pravých křesťanů“. Na druhou stranu ti, kteří deklaraci odmítali, byli vnímáni jako „znovuzrození“ křesťané a jako lídři opozice vůči prezidentovi, který byl vnímán jako posvěcený Bohem. Přestože je mnohdy obtížné načrtnout praktická rozlišení mezi náboženstvím, filosofií a politikou v kontextu Zambie, pokusíme se o to alespoň konceptuálně. Centrálním bodem zambijské filosofie je solidarita, která je chápána jako jedna ze základních hodnot.⁴⁹ Smysl pro národní jednotu je v Zambii velmi živý, jak vyjadřuje motto „Jedna Zambie – jeden národ“. Z těchto hodnot vycházejí přes různé dílčí problémy jak běžná populace, tak vláda ve svých závazcích vůči veřejnému zdraví. V daných hodnotách můžeme spatřit spojení mezi Kaundovým humanismem (který nicméně vymizel před dlouhou dobou a který selhal, protože nedokázal podporovat soběstačnost a kapitalistickou inovativnost) a současnou populární filosofií či životní filosofií, jak ji nazýváme v tomto příspěvku.

Výše popsané filosofické postoje, které jsou v Zambii a dalších afrických kulturách implicitně obsažené, popisují rovněž badatelé věnující se veřejnému/globálnímu zdraví. Airhihenbuwa a Iwelunmor například argumentují ve prospěch důležitosti kultury v otázce afrického veřejného zdraví tím, že právě ona podmiňuje, jak jednotlivci i komunity interpretují nemoci.⁵⁰ Kultura je jinými

46 Některé aspekty toho, co zde označujeme „filosofií“, by mnohými filosofi by byly situovány spíše do oblasti antropologie. Zastáváme spíše inkluzivní chápání filosofie, podobné projektu „antropologie filosofie“ autora Kai KRESSE, *Philosophising in Mombasa: Knowledge, Islam and Intellectual Practice on the Swahili Coast*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. Obecně bychom rádi viděli více aplikace filosofické a antropologické metodologie a tradic ve výzkumu globálního zdraví.

47 Moses ZWANYIKA, *An ethical assessment of the relationship between the mainline churches and the state in Zambia*, Dissertation – MA, Lusaka: The University of Zambia, 2013, s. 61.

48 Prezident Chiluba rovněž založil ve státním domě tzv. Oddělení náboženských záležitostí (Religious Affairs Desk), jejímž účelem bylo zkoumat náboženské záležitosti v zemi a podle toho poskytovat rady prezidentské kanceláři. Příští tři prezidenti však bagatelizovali tuto Chilubovu myšlenku. Během režimu současného prezidenta Edgara Chagwa Lungvi se tato myšlenka nejenže znovu objevila, ale dokonce vyústila do založení nového Ministerstva náboženských záležitostí a národní správy (Ministry of Religious Affairs and National Guidance).

49 Tento kulturní důraz na komunitu zachycuje termín „ubuntu“ ve smyslu „lidskosti“, který můžeme interpretovat jako „já jsem, protože my jsme“. Tato filosofická vize je rozvinuta především v Jižní Africe. Viz Mabogo P. MOORE, *Philosophy in South Africa Under and After Apartheid*, in: *A Companion to African Philosophy*, ed. Kwasi WIREDU, Malden, MASS: Blackwell publishing, 2005, s. 149–160. Viz také © Peter ADAMSON, *I am because we are: Communalism in African ethics and politics*, *History of Philosophy without any Gaps*, (on-line), dostupné na: <https://historyofphilosophy.net/communalism>, citováno dne 1. 2. 2021.

50 Srov. © Colins AIRHIHENBUWA, Juliet IWELUMNOR, *Why culture is important in reducing the burden of NCDs and CDs in Africa*, Commonwealth Health Partnership 2012, Social and cultural determinants (on-line), dostupné na: <http://www.chpa.co/>

slovy stavebním kamenem pro docílení osobního porozumění zdraví a nemoci, ať už ve vztahu k vnímání vlastního zdraví či v popisu lidových praktik směřujících k dosažení zdraví. Bylo by tedy užitečné rozklíčovat vliv africké kultury na vnímání pandemie covidu-19, abychom mohli nalézt efektivnější kontrolní opatření schopné redukovat dopady pandemie.⁵¹ Podle De Wetové⁵² jsou kulturní hodnoty a normy zásadními faktory pro fyzickou pohodu a také souvisejí se spirituální silou a vlivem. Airhihenbuwa a Iwelunmor poznamenávají, že „kultura je kolektivním pocitem vědomí majícím jak vyčíslitelné, tak nevyčíslitelné složky.“⁵³ V roce 1989 vytvořil Airhihenbuwa užitečný rámec pro přemýšlení o kulturních, a tedy i filosofických a náboženských složkách relevantních pro veřejné zdraví a vzdělávací programy o zdraví v Africe, nazvaný jako PEN-3. Tento rámec využívá tři hlavní domény: kulturní identitu, vztahy a očekávání a význam kultury. Každá doména se skládá ze tří faktorů tvořících akronym PEN: osoba (person), široká rodina (extended family) a sousedství (neighbourhood) – doména kulturní identity; pozitivní (positive), existenční (existential) a negativní (negative) – doména zmocnění kultury; vjemy (perceptions), aktivátory (enablers) a vyživující složky (nurtures) – doména vztahů a očekávání. Rámec PEN-3 zdůrazňuje chování v širším kontextu kultury a vyzdvihuje role, hodnoty a normy, tedy etické, epistemické a ontické aspekty kultury, které více či méně přispívají k rozdílným typům aktivit směřujícím k podpoře zdraví a duševní pohody. Nabízí způsob, jak se vypořádat s filosofickým a kulturním rozměrem při řešení zdravotních problémů.

(c) Přístup ke globálnímu zdraví

Přístup Zambie k ochraně veřejného zdraví byl ovlivněn iniciativami z oblasti globálního zdraví.⁵⁴ To mimo jiné znamená, že veřejný zdravotnický systém Zambie je dobře integrovaný s různými efektivně fungujícími domácími a komunitními metodami, kam patří přesouvání úkolů (task shifting) jednoduché zdravotní péče na trénované komunitní pracovníky.⁵⁵ Během pandemie covidu-19 byl tento systém využit ve větší míře a umožňoval zařízením zdravotní péče soustředit se pouze na nejvážnější případy.⁵⁶ Navzdory značně limitované kapacitě služeb zdravotní péče v zemi ukazuje reakce Zambie a připravenost zdravotního systému na vznik covidu-19 silné stránky ve smyslu přípravy v oblasti veřejného zdraví a reakční kapacity Zambie.⁵⁷

Documents/WhyCultureConnects-DrAirhuhenbuwa.pdf, citováno dne 20. 1. 2021. Pro filosofické aspekty vztahující se k veřejnému zdraví a identitě viz Colins AIRHIHENBUWA, *Healing Our Differences The Crisis of Global Health and the Politics of Identity*, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.

51 Bylo by také užitečné empiricky prozkoumat specifické způsoby, jakými se kmeny a skupiny lidí v Africe adaptují a demonstrují resilienci vůči pandemii, jakou je covid-19 a další infekční onemocnění.

52 Srov. © DE WET, *Understanding...*, s. 28.

53 Srov. © AIRHIHENBUWA, IWELUMNOR, *Why culture is important in...*, s. 108.

54 Srov. © GLOBAL HEALTH ZAMBIA, *CDC Impact in Zambia* (on-line), dostupné na: <https://www.cdc.gov/globalhealth/countries/zambia/default.htm>, citováno dne 10. 4. 2021; © GLOBAL HEALTH CORPS, *Zambia*, (on-line), dostupné na: <https://ghcorps.org/zambia/>, citováno dne 10. 4. 2021; © UNC, *Zambia* (on-line), dostupné na: <https://globalhealth.unc.edu/where-we-work/zambia/>, citováno dne 10. 4. 2021.

55 Srov. © WHO, *First Global Conference on Task Shifting*, (on-line), dostupné na: https://www.who.int/healthsystems/task_shifting/en/, citováno dne 10. 4. 2021.

56 Srov. © WHO, *Zambia's COVID-19 home-based care relieves health facilities*, (on-line), dostupné na: <https://www.afro.who.int/news/zambias-covid-19-home-based-care-relieves-health-facilities>, aktualizováno dne 20. 8. 2020, citováno dne 3. 2. 2021. Tento přístup může sloužit jako inspirace pro další země i přes riziko šíření infekce v domácím prostředí, které nutně vyžaduje zajištění supervize.

57 Produkce Zambie v některých hlavních technických oblastech je relativně dobrá, především ve srovnání se zeměmi regionu jižní Afriky. Příkladem jsou detekce antimikrobiální rezistence, dohled nad infekcemi způsobenými antimikrobiálně rezistentními patogeny, rozvoj kapacit pracovní síly v oblasti zdraví zvířat, imunizace, laboratorní testování prioritních nemocí a komunikace o rizicích. Srov. © WORLD BANK GROUP, *Zambia Covid-19 emergence response and health systems preparedness project 2020*, P174185, Washington: The World Bank, (online), dostupné na: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P174185>, aktualizováno dne 9. 2. 2021, citováno dne 10. 4. 2021.

Ministr zdravotnictví dále zavedl domácí péči o pacienty nakažené covidem-19, aby ulevil zdravotnickému systému a vyhnul se silnému přeplnění nemocnic.⁵⁸ V systému domácí péče proto bylo postaráno o asymptomatické a mírně symptomatické pacienty s covidem-19 ve věku pod padesát let a bez zásadního průběhu či komorbidit, a to příslušníky jejich rodiny s pomocí komunitních dobrovolníků. Pouze pacienti se středními a vážnými symptomy byli vzati do zdravotnických zařízení. Domácí péče byla představena v plánu národní reakce na covid-19 a začala fungovat od května 2020. Rotující lékaři dohlíželi na komunitní dobrovolníky. Pro zajištění efektivní péče z domova stanovil vedoucí pracovník v oblasti environmentálního zdraví klíčové faktory, kam patří počet lidí sdílejících domov, dále zda pacient může mít vlastní pokoj zajišťující izolaci a zda je v domě někdo s komorbiditou, kdo by mohl být ohrožen. Jakmile byly vhodné podmínky splněny, byl pacientovi přidělen komunitní zdravotní pracovník, aby poskytoval péči, pravidelně prováděl návštěvy pro kontrolu progresu nemoci a zajišťoval, aby se infekce nešířila dále v komunitě přes ty, kteří poskytovali zdravotní péči.⁵⁹

(d) Tradiční medicína

Omezený přístup k systému zdravotnické péče vedl k tomu, že mnoho resortů zůstalo odkázáno na tradiční medicínu. Ačkoli biomedicínská účinnost těchto prostředků nebývá vždy potvrzena (i v případě jejich užití jako placebo), tato medicína může přispět k resilienci populace vůči nepříznivému dopadu pandemie (na rovině lékařské, mentální, ekonomické i sociální). Domácí péče zahrnuje v Zambii užívání lokálních postupů, kam patří vaření v páře a konzumace ovoce bohatého na vitamíny, dále konzumace zázvoru, česneku, medu a odvarů ze skořice.⁶⁰ Při vaření v páře se umístí listy stromů mangovníku, kvajávy či eukalyptu do vařící se vody, ze které stoupá pára. Snaha uchýlit se k domácím postupům v Zambii podle všeho narůstá. Ministr zdravotnictví Jonas Chanda při sdílení myšlenek prezidenta sdělil, že lokální domácí a tradiční prostředky jsou velmi podstatné při domácí péči o asymptomatické pacienty s méně závažným průběhem nemoci. Konkrétně řekl: „Tyto prostředky jsou tím, co jsme před příchodem západní medicíny vždy používali“. Ministr také zdůraznil, že domácí prostředky pomoci by měly být užívány jako doplňky konvenčních metod poskytovaných zdravotními experty.

Afrika a konkrétně Zambie má bohatou historii tradiční medicíny a jejích praktik, přičemž její přínosy jsou patrné. Mezinárodní komunita i sama Zambie se dlouho pokoušely regulovat užívání tradiční medicíny, aby se předcházelo nadměrnému spoléhání na její účinky a/nebo jejím nebezpečným aplikacím. Ministr zdravotnictví Zambie v nedávné době (2018) vydal Návod pro výzkum tradiční, doplňkové a alternativní medicíny v Zambii.⁶¹ Světová zdravotnická organizace (WHO) a Africké centrum pro kontrolu a prevenci nemocí (Africa CDC) s ohledem na výskyt nového viru zavedly v červenci 2020 Regionální expertní komisi zaměřenou na tradiční medicínu proti covidu-19, a to s cílem formalizovat nezávislé vědecké posudky a podpořit země

58 Srov. © Otto BAKANO, Zambia's Covid-19 home-based care relieves health facilities, World Health Organisation Zambia (on-line), dostupné na: <https://www.afro.who.int/news/zambias-covid-19-home-based-care-relieves-health-facilities>, citováno dne 13. 4. 2021.

59 Jihoafrické rozvojové společenství (SADC) podává zprávu, že k 20. srpnu 2020 přibližně 75 % až 80 % potvrzených případů v Zambii se zdá být asymptomatických a z 941 aktivních případů bylo o 786 (83,5 %) postaráno doma či v izolačních centrech. Srov. © SOUTHERN AFRICAN DEVELOPMENT COMMUNITY, Regional response to covid-19 pandemic, (on-line), dostupné na: https://www.sadc.int/files/8616/0034/8253/COVID-19_12th_Report_EN_mail.pdf, citováno dne 10. 4. 2021, s. 4.

60 Srov. © XHINUANET, Home-based care solutions for Covid-19 prevention in Zambia on the rise, (on-line), dostupné na: <http://www.xinhuanet.com/english/202101/20/c139684042.htm>, citováno dne 13. 4. 2021.

61 Srov. © MINISTRY OF HEALTH, Guidelines for research in traditional, complementary, and alternative medicine in Zambia, (on-line), dostupné na: <https://static1.squarespace.com/static/5a76deb72aeba5bf135a4ea0/t/5be95e158a922d4a291fc1df/1542020638828/NHRA+Guidelines+for+Research+in+TCAM-FINAL.pdf>, citováno dne 3. 2. 2021.

v bezpečném, efektivním a kvalitním užívání tradičních léčebných postupů.⁶² Bylo tak učiněno se záměrem předcházet užívání tradičních praktik a prostředků, které by mohly být potenciálně škodlivé. Schvalovací proces nicméně oficiálně nezastavil obyvatele Zambie ve spoléhání se na tradiční postupy, především kvůli nedostatečnému přístupu ke zdrojům zdravotní péče. Jak bylo zmíněno výše, tradiční medicína může být užitečná, pokud je užívána jako doplněk, a nikoli jako alternativa ke standardní medicíně založené na důkazech. S tradiční medicínou se také pojí nebezpečí. Extrémním příkladem je popírání nemoci covid-19 v Tanzánii, která zneužívá tradiční medicínu jako údajný všelék. V reakci na pandemii covidu-19 je tak Tanzánie spíše špatně fungující zemí.⁶³ Čelní představitelé Zambie naštěstí nezaujali v otázce veřejného zdraví tento výstřední přístup. Hluboce zakořeněná víra v tradiční medicínu se odráží také v projevech prezidenta Zambie reagujících na pandemii covidu-19. Prezident doporučuje postupy v rámci domácí péče, jako například vaření v páře, používání listů eukalyptu, zázvoru, česneku, medu a skořicových odvarů.⁶⁴ Skutečnost, že veškerá další kontrolní opatření proti nákaze covidem-19, která byla prezidentem Zambie představena, se vztahují k přírodním postupům v rámci domácí péče, značně poukazuje na důležitost, jakou prezident Zambie a populace země přisuzují těmto přírodním řešením.⁶⁵ V návaznosti na to existuje také řada náboženských lékařských praktik týkajících se uzdravení pomocí víry, které jsou spojené s tradiční africkou medicínou.⁶⁶

(e) Zkušenost s předchozími epidemiemi

Na závěr našeho přehledu pozitivních faktorů přispívajících k relativnímu úspěchu Zambie je důležité zohlednit africké vnímání, zkušenosti s minulými infekčními nemocemi a také způsob, jakým ovlivnily reakci Zambie na současnou pandemii. Faktor minulých zkušeností je obecně uznávaný, ale někdy není chápán správně: zkušenosti s minulými infekčními onemocněními by jako takové nebyly příliš nápomocné, pokud by nebyly převedeny do dobře organizovaného, komunitně založeného přístupu k ochraně veřejného zdraví. Daný proces začíná u lidí a u jejich základního vnímání situace nebo nového epidemického jevu jako rizikového ještě předtím, než je lokálně manifestován v nemocných či umírajících lidech. Tento způsob vnímání je důležitým aspektem pro efektivní kontrolu infekčních onemocnění obecně. David. S. Gochman (nar. 1936), americký profesor sociální práce a expert na zdravotní chování a přesvědčení, shromáždil dostatek důkazů z různých empirických studií, které naznačují kauzální linku mezi kognitivními faktory a různými behaviorálními projevy, kam patří např. dodržování doporučení ohledně veřejného zdraví.⁶⁷ Gochman a mnoho dalších autorů zabývajících se danou oblastí uvádějí, že zdravotní chování, mentální stavy jako přesvědčení, očekávání, motivy, hodnoty, vnímání a další složky, kam patří osobnostní charakteristiky, afektivní a emocionální vlastnosti, a zjevné vzorce chování,

62 Srov. © WHO, Africa CDC push for COVID-19 traditional medicine research in Africa, (on-line), dostupné na: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/who-africa-cdc-push-for-covid-19-traditional-medicine-research-in-africa>, aktualizováno dne 22. 7. 2020, citováno dne 3. 2. 2021.

63 Srov. © Peter MWAI, Christopher GILES, Covid: Does Tanzania have a hidden epidemic?, BBC (on-line), dostupné na: <https://www.bbc.com/news/56242358>, aktualizováno dne 7. 3. 2021, citováno dne 12. 4. 2021.

64 Srov. © Mwape MWENYA, Ukufutikila: Getting back to basics, Zambia Daily Mail limited, Lusaka, (on-line) dostupné na: <http://www.daily-mail.co.zm/ukufutikila-getting-back-to-basics/>, aktualizováno dne 4. 2. 2021, citováno dne 4. 2. 2021.

65 Srov. © AIRHIHENBUWA, AIDS perspectives in Africa..., s. 57–69.

66 Srov. © Clive DILLON-MALONE, Mutumwa nchimi healers and wizardry beliefs in Zambia, *Social Science & Medicine*, 11/1988 (on-line), dostupné na: [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(88\)90191-8](https://doi.org/10.1016/0277-9536(88)90191-8), citováno dne 15. 1. 2021, s. 1159–1172. Kaori SUGISHITA, Traditional Medicine, Biomedicine and Christianity in Modern Zambia, *Africa: Journal of the International African Institute*, 3/2009, s. 435–454.

67 Srov. David S. GOCHMAN (ed.), *Guide to health behavior research I: personal and social determinants*, New York: Plenary Press, 1997.

jednání a návyků, ty všechny se vztahují k udržování, obnově a zlepšování zdraví.⁶⁸ Veřejné zdraví tedy musí zahrnovat jak vnímání rizika, tak vnímání efektivity doporučených opatření pro redukcii či kontrolu rizika.⁶⁹ Toto platí rovněž pro konkrétní onemocnění: vjemy získané z mentálních reprezentací lidí silně utvářejí povahu a rozsah jejich behaviorálních reakcí vůči kontrole zdravotních rizik, jako je SARS a H5N1.⁷⁰

Covid-19 není první pandemií, kterou Afrika zažila. Kontinent si prošel několika dalšími smrtelnými pandemiemi a ohnisky infekčních onemocnění, jakými jsou např. ebola, dětská obrna, HIV/AIDS, rezistentní kmeny tuberkulózy, malárie a další komárem přenosné nemoci, žlutá horečka, tyfus, cholera a mnoho dalších.⁷¹ Zambie a SSA obecně čelí také jiným široce rozšířeným zdravotním problémům, kam řadíme rakovinu včetně rakoviny způsobené lidským papilomavirem (HPV) a rakovinu děložního čípku. Včasná detekce, izolace pacienta a preventivní opatření v péči o pacienty vypracované během posledních epidemií mohou být použity v boji s novou nemocí covid-19. Africké země mají oproti vyspělým zemím, jako je Česká republika a další země střední a východní Evropy, často dobře zavedené rámce a systémy veřejného a globálního zdraví (Africa CDC, CDC Zambia). To jim pomáhá se spojit a včas reagovat na vznikající infekční onemocnění s překvapivou a podstatně větší efektivitou a úspěchem.

Navzdory obrovským ekonomickým, sociálním a politickým problémům je Afrika efektivnější v řízení nemoci, než je tomu u mnohých zemí na Západě. Současná pandemie je toho dalším důkazem. Africká historie infekčních onemocnění a poučení od zemí, jako je Zambie, mohou být proto užitečné a inspirující i pro vysoce vyspělé země na dalších kontinentech s jinými kulturními tradicemi.

Závěr

Při pohledu na úmrtnost a relativní počet nakažených osob mělo onemocnění covid-19 doposud podstatně nižší negativní dopad na Zambii a mnoho dalších zemí SSA, než Světová zdravotnická organizace (WHO) a mnoho lidí ze západní vědecké komunity předvíдалo.⁷² Přestože mohou existovat další důvody pro tento úspěch, zaměřili jsme se zde na roli religiozity a spirituality, životní filosofie, dále na přístup ke globálnímu zdraví, tradiční medicínské prostředky a předchozí zkušenosti se smrtelnými epidemiemi a ohnisky nákazy. Pro prozkoumání konkrétní role, jakou tyto faktory v dané oblasti hrají ve zvyšování resilience vůči pandemii, je potřeba dalšího výzkumu. Jsme si dále vědomi toho, že jsme neposkytli úplný obecný rámec resistance vůči pandemii, ale spíše nasměrovali pozornost na některé z faktorů, které považujeme za nejdůležitější pro Zambii.⁷³

68 Srov. Keith J. PETRIE, John WEIMANN (eds.), *Perception of health and disease*, London: Harwood Academic, 1997, viz především úvodní kapitoly, s. 19–46.

69 Srov. © Jocelyn RAUDE, Michel SETBON, Lay perception of pandemic flu threat, *European Journal of Epidemiology* (on-line), dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/26255227_Lay_perceptions_of_the_pandemic_influenza_threat, citováno dne 15. 1. 2021, s. 339–342.

70 Srov. © Gabriel M. LEUNG et al., Health Impact of community psychological responses on control of outbreaks of severe acute respiratory syndromes in Hong Kong, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 11/2003, (on-line), dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/9024514_The_impact_of_community_psychological_responses_on_outbreak_control_for_severe_acute_respiratory_syndrome_in_Hong_Kong, citováno dne 19. 1. 2021, s. 857–863; dále srov. © Anja LEPPIN, Arja R. ARO, Perception of risks related to SARS and avian influenza: theoretical basis of current empirical research, *International Journal of Behavioural Medicine*, (on-line), dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19214752/>, citováno dne 3. 1. 2021, s. 7–29.

71 Srov. © Charlotte PAYNE, COVID-19 in Africa, *Nature Human Behaviour* 4/2020, (on-line), dostupné na: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0870-5>, aktualizováno dne 3. 4. 2020, citováno dne 2. 1. 2021, s. 436–437.

72 I z pohledu ekonomiky se zdá být Afrika úspěšnější ve vypořádávání se se současnou pandemií, jak ukazují ekonomové jako Laundry Signé (citovaný výše).

73 Pro případovou studii o Singapuru, která zahrnuje obecnější rámec, než je ten náš, viz © Wanfen YIP et al, Building community resilience beyond COVID-19: The Singapore way, *The Lancet Regional Health Western Pacific* 7/2021, (on-line), dostupné na: <https://>

Ačkoli byl rok 2020 pro Zambii poměrně úspěšný, země s důvěrou a nadějí vyhlíží další posun v roce 2021. Plánuje zahájit očkování proti covidu-19 prostřednictvím alokace z globální iniciativy pro spravedlivý přístup k vakcínám proti covidu-19 (COVAX).⁷⁴ Přes nespočet problémů, kterým nízko příjmové a středně příjmové africké země čelí, jsme v našem článku – doufáme – ukázali, že Zambie vykazuje úspěchy a významná poučení, která jsou relevantní pro další země a regiony, včetně těch vysoce vyspělých.

Kontakt

David Mutemwa

The University of Barotseland
Research Unit
P. O. Box 910316 Mongu
Zambia
dmudemwa@hotmail.com

Auckland Park Theological Seminary
Department of Practical Theology
55 Richmond Avenue
Private Bag X75
Auckland Park, 2006, Johannesburg
Jižní Afrika
dmudemwa@hotmail.com

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra sociální a charitativní práce
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
mutemd00@tf.jcu.cz

Mgr. Veronika Zvánovcová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra sociální a charitativní práce
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
zvanovcova@tf.jcu.cz

Anna Helová, DrPH, MA, MBA

The University of Alabama at Birmingham
Sparkman Center for Global Health
UAB Sparkman Center for Global Health
517 RPHB 1665 University Blvd

[www.thelancet.com/journals/lanwpc/article/PIIS2666-6065\(20\)30091-2/fulltext](http://www.thelancet.com/journals/lanwpc/article/PIIS2666-6065(20)30091-2/fulltext), citováno dne 10. 2. 2021.

74 Srov. © ARCIDIECÉZNÍ CHARITA PRAHA, Zambia, What is the current situation in the countries where remote adoption helps?, (on-line), dostupné na: <https://praha.charita.cz/zahranici>, aktualizováno dne 18. 1. 2021, citováno dne 23. 1. 2021; © WHO, Zambia launches the COVID-19 vaccination, (on-line), dostupné na: <https://www.afro.who.int/news/zambia-launches-covid-19-vaccination>, citováno dne 17. 4. 2021.

Birmingham, Alabama 35205
Spojené státy americké
ahelova@uab.edu

Daniel D. Novotný, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky
Kněžská 8, 370 01 České Budějovice
novotnyd@tf.jcu.cz